CZESŁAW MIŁOSZ ÎNTRE EUROPA ŞI AMERICA

Constantin Geambaşu

Pentru Czesław Miłosz hotărârea de a-şi părăsi ţara a constituit vreme îndelungată - aşa cum rezultă de altfel din majoritatea eseurilor sale - sursa unor frământări puternice, a unor reflecţii şi idei care, aşternute pe hârtie, se vor constitui în adevărate incursiuni în istoria şi cultura europeană. Încercând nu atât să se justifice faţă de sine şi de ceilalţi, cât să desluşească până la capăt raţiunile opţiunii întreprinse, autorul ajunge, de fapt, la structura intimă a profilului intelectualului răsăritean, confruntat cu evenimente şi realităţi pe lângă care nu poate trece fără a fi profund marcat.

Aceste îndoieli, mai ales în primii ani de şedere în străinătate ca emigrant, transpar cu precădere în paginile volumelor *Europa natală*[1] şi *Ţinutul Ulro*[2], alături de numeroase informaţii şi aprecieri care dovedesc un impresionant efort de reconstrucţie axiologică. Miłosz se confruntă cu formularea unor opţiuni referitoare la afirmarea artistică într-un mediu străin. Un anumit sentiment de claustrare şi de însingurare pune stăpânire pe el, chiar dacă - aşa cum reiese din multe secvenţe ale cărţilor pomenite - s-a bucurat de ajutorul şi prietenia a numeroşi oameni, atât în Franţa, cât şi în Statele Unite. „Integrarea" în noul context, dincolo de dificultăţile de ordin material, ridică probleme de comunicare spirituală, de înţelegere a unui mecanism de percepere şi de gândire oarecum diferit de cel răsăritean. Se prefigurează, printre altele, destinul dramatic al confruntării cu propria libertate.

---

[1] Vezi Czeslaw Miłosz, *Europa natală*, trad. de C. Geambaşu, Bucureşti, Editura Univers, 1999.

[2] Czeslaw Miłosz, *Ţinutul Ulro,* trad. de C. Geambaşu, Bucureşti, Editura Allfa, 2003.

BDD-A24319 © 2006 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:57:01 UTC)

Scrisul devine în aceste condiţii o „condamnare” şi o salvare în acelaşi timp. Scriind, autorul se eliberează şi se reîncarcă totodată. Un impuls puternic îl constituie dorinţa de a înţelege şi de a explica, privind din interior, dar şi de la o anumită distanţă, condiţia şi fizionomia intelectualului din Est, fireşte fără a fi scos din interconexiunile sale cu celelalte categorii de oameni[1].

Încă de la început, Miłosz îşi dă seama că în Occident percepţia despre realităţile Europei de Est este şi deformată, şi incompletă. Puţini occidentali înţelegeau cu adevărat ce se întâmpla în relaţiile dintre Polonia şi Rusia, sau dintre Polonia şi Lituania. Însăşi genealogia diferită a inteligenţiei răsăritene, precum şi încărcătura semantică diferită a unor concepte sociologice (burghezia, de exemplu) impuneau o anumită clarificare pentru a reduce dimensiunile confuziei. Credibilitatea reflecţiilor şi comentariilor lui Miłosz vine şi din faptul că el priveşte cu precădere lucrurile din interior, aşezându-le totuşi, atunci când e nevoie, în relaţie comparată, sporindu-le astfel conotaţiile. Experienţa şi trăirile personale (anii de studenţie la Vilnius, activitatea prestată la Varşovia, participarea la mişcarea conspirativă din perioada ocupaţiei fasciste, primii ani ai instaurării puterii comuniste, contactul cu lumea occidentală etc.) oferă demersului autenticitatea necesară.

În cadrul acestui demers un loc important îl ocupă formarea stereotipiilor şi a prejudecăţilor naţionale şi culturale, aspect extrem de vizibil în spaţiul limitrof sau în teritoriile multinaţionale, cum este, de exemplu, cel baltic, căruia Miłosz îi acordă o atenţie deosebită în majoritatea eseurilor sale. Sensibil la problema naţionalităţilor şi a implicaţiilor pe care le pot avea grupurile etnice într-o anumită zonă, cum este, de pildă, cea lituaniană, autorul se dovedeşte preocupat nu numai de înţelegerea istorică în sine a acestor probleme, ci în primul rând de identificarea obstacolelor de comunicare şi de eliminarea acestora[2]. În comparaţiile pe care Miłosz le face între cultura din Estul Europei şi cea

[1] Cf. Aleksander Fiut, *W stronę Miłosza*, Cracovia, 2003, p. 89-98, 211-217; Joanna Pyszny, *„Sprawa Miłosza”, czyli poeta w czyśćcu*, în *Poznawanie Miłosza*, część pierwsza 1980-1998, red. Aleksandr Fiut, Cracovia, 2000, p. 53-81.

[2] Vezi şi Tomas Venclova, *Eseje. Publicystyka,* Sejny, Editura Pogranicze, 2000, p. 191-198.

BDD-A24319 © 2006 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:57:01 UTC)

occidentală sau americană se întrezăreşte prezenţa unui stereotip de manifestare a atitudinii. Europeanul din Est dovedeşte adesea o anumită timiditate în raport cu cultura occidentală. În locul unei abordări îndrăzneţe şi originale a acesteia, predomină reflectarea şi preluarea ei. Admiraţia faţă de această cultură acţionează stereotipic, manifestându-se chiar înainte ca europeanul estic să vină în contact cu ea. „Într-un anume fel - scrie Miłosz - mă pot considera un european estic tipic. (...) Calităţile sale: aviditatea intelectuală, pasiunea în discuţii, intuiţia ironiei, prospeţimea sentimentelor, imaginaţia geografică provin dintr-un esenţial cusur: el rămâne totdeauna un imatur, fiind guvernat de un brusc aflux sau reflux al haosului interior”[1]. Forma şi haosul, concepte esenţiale şi în opera lui Gombrowicz, reprezintă antinomia fundamentală a universului răsăritean. Forma, omogenitatea şi ordinea se dobândesc însă în societăţile stabilizate. „Exemplul meu - continuă Miłosz - este concludent pentru a constata ce mare efort necesită însuşirea unor tradiţii contrare, norme şi impresii exagerat de bogate, adică aşezarea lor într-o oarecare ordine. (...). În mediul meu, aproape fiecare om întâlnit era altfel, nu numai datorită specificului său propriu, ci ca reprezentant al unui grup, al unei clase sau al unui popor. Unul trăia în secolul al XX-lea, altul în secolul al XIX-lea, un altul în secolul al XVI-lea. Ajungând la vârsta maturităţii, purtam în mine un muzeu care se mişca şi se deforma”[2]. Se enunţă aici o altă antinomie proprie spaţiului răsăritean, şi anume aceea dintre civilizaţie şi istorie. Se conturează totodată revolta împotriva Istoriei, care a acţionat secole la rând restrictiv şi distructiv, generând forme dezintegratoare şi haotice[3]. Miłosz nu concepe Istoria ca pe o necesitate implacabilă, care acţionează după modelul legilor naturii, ci într-un context mai larg, ca pe o sarcină morală, ca pe un domeniu umanist creator de valori. „Memoria este forţa noastră, a celor din «cealaltă Europă»”, avea să afirme mai târziu scriitorul în cuvântul rostit cu ocazia decernării Premiului Nobel (1980). Nu avem voie să trecem indiferenţi pe lângă crimele şi nedreptăţile semenilor, să lăsăm să crească uitarea „ocolind

[1] *Europa natală*, p. 73.
[2] *Ibidem*, p. 73-74.
[3] Vezi *Gamma sau robul istoriei*, în *Gândirea captivă*. *Eseu despre logocraţiile populare,* Humanitas, Bucureşti, 1999, p. 138-172; C. Geambaşu, *Czeslaw Miłosz în căutarea identităţii artistice,* în *Ipostaze lirice şi narative*, Ed. Medro, Bucureşti, 1999, p. 11.

BDD-A24319 © 2006 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:57:01 UTC)

rugurile victimelor înainte ca flacăra să se fi stins". Pentru Miłosz sistemul axiologic se concentrează cu precădere asupra valorilor individuale. Conceptele generale - Patrie, Popor, Interes general etc. - atât de vehiculate în epoca romantică şi folosite abuziv în anii comunismului - au determinat sacrificarea personalității individului. Prețuind mai mult axiologia individuală decât acele valori generale care, de multe ori, au servit doar ca pretext pentru afirmarea elitelor puterii, Miłosz se apropie de concepția personalistă a conaționalului său, papa Ioan Paul al II-lea. În sistemul de comportament şi de gândire, pentru a ajunge la *Forma* din țările stabilizate, trebuie să ne conducem după valoarea individului ca persoană, ca ființă unică şi inalienabilă, care prin voință personală îşi poate determina propriile acțiuni.

Concepția individualistă a lui Miłosz reprezintă o confirmare a spiritului său democratic şi un atribut al unei viziuni generoase asupra umanității. Ea decurge totodată din dorința firească de a conferi un sens sacrificiilor şi experiențelor tragice care au marcat profund şi nefast spiritul europeanului din Est. Această concepție transpare şi din țesătura altor eseuri importante, publicate în volumele ulterioare. O mărturie în acest sens o constituie volumul *Privind dinspre Golful San Francisco*[1]. Urmărirea şi înțelegerea destinului şi rolului altor popoare, alcătuirea trăsăturilor lor identitare şi mentale de-a lungul timpului, în pofida dificultăților pe care le ridică un asemenea demers, au făcut parte dintre preocupările constante ale scriitorului. În America, Miłosz a trăit o perioadă destul de lungă, a lucrat ca profesor de literaturi slave la Universitatea din Berkeley, cunoscând de aproape numeroase realități concrete, dar şi contextul în care a evoluat spiritul american al secolului trecut. Dispunând de experiența şi metodologia necesare, autorul şi-a propus o incursiune prin spațiul american privit dinspre Golful San Francisco, în a cărui apropiere a locuit. Încă de la început s-ar putea afirma că trăsătura fundamentală a spiritului american - vocația Americii – ar consta într-o anumită dualitate: disperarea şi succesul. În jurul acestei dualități curg ideile din majoritatea eseurilor. În comparație cu europenii, americanii cunosc mult mai bine cheia succesului, dar în acelaşi timp ei sunt marcați de un acut sentiment de claustrare, un fel de nihilism pe care îl manifestă îndeosebi generațiile tinere.

[1] Czesław Miłosz, *Widzenia nad zatoką San Francisco*, Cracovia, 2000.

BDD-A24319 © 2006 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:57:01 UTC)

Succesul Americii a fost şi este posibil în continuare datorită anumitor calităţi incontestabile, cum ar fi, de exemplu, lucrul bine făcut şi respingerea autosuficienţei. Virtutea americană – practicată în fiecare zi - înseamnă o anumită distanţare faţă de ceea ce realizezi, fiind sinonimă cu conştientizarea limitelor proprii şi a posibilităţilor de perfecţionare continuă. În lumea americană - de altfel, nu numai acolo - două elemente au caracter determinant: religia şi ştiinţa, sau spiritul biblic şi tehnologia. De aici recurenţa lor în paginile eseurilor. Pornind de la ideea că întreaga lume traversează o puternică criză a conştiinţei culturale, generată de incongruenţa dintre limbajul religios şi cel ştiinţific sau, mai exact, dintre raţionalitate şi religiozitate, Miłosz caută neliniştit, dar consecvent, soluţii pentru depăşirea acestui impas. În acest sens, el consideră ca absolut necesară reordonarea imaginaţiei noastre spaţiale. A existat dintotdeauna dorinţa firească a omului de a ordona lucrurile învăţate „în ansambluri armonioase, susţinute de simboluri", cu alte cuvinte, de a forma o anumită concepţie despre sine şi despre lume. O asemenea imaginaţie are valoare de reper existenţial. Din păcate, „ansamblurile armonioase" se alterează cu timpul sau se pierd şi în acest caz – aşa cum susţine Miłosz –, imaginaţia funcţionează în gol, lăsându-se invadată de nonsens sau trecând la instaurarea unei alte ordini pe baza materialelor disponibile. Imaginaţia noastră are permanentă nevoie de „credinţa într-o umanitate mai bună", manifestând repulsie faţă de nimicnicie şi haos, dar mai ales de o anumită perspectivă care să-i permită să depăşească distanţa dintre un prezent concret şi un mâine ipotetic. Autorul atrage atenţia asupra stabilităţii naturii umane, de aici atitudinea pozitivă generală faţă de religie şi admiraţia faţă de arhetipurile reflectate în religie. Credinţa, religia, confesiunile, practicile religioase, toate acestea alcătuiesc un mecanism complex, care merită explicat pentru a înţelege mai bine cum anume se manifestă şi chiar cum se nasc şi se dezvoltă ele. Credinţa este privită ca „taină a libertăţii individuale". Un mare rol îl deţine în acest sens ritualul care construieşte un spaţiu sacru între participanţi. Acest spaţiu „interuman" este absolut necesar în contextul ameninţărilor care pândesc la fiecare pas fiinţa umană. O primejdie o vede Miłosz în promovarea prin mass-media a violenţei, dar mai ales în structura învăţământului american, care a devenit un fel de şcoală de „exersare întru nihilism", căci „pedagogii americani nu au ei înşişi

BDD-A24319 © 2006 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:57:01 UTC)

nişte credinţe fundamentale pe care ar putea să se sprijine". Deşi ar părea un calificativ extrem de dur, totuşi el trebuie privit mai curând ca un semnal de alarmă la adresa educaţiei în general, obligată să se bazeze întotdeauna pe repere şi obiective concrete, pe motivaţii şi idei directoare, cu finalitate constructivă.

O altă problemă, nu doar americană, extrem de sensibilă, asupra căreia ar trebui să reflectăm, se referă la zona nedreptăţilor şi injustiţiilor sociale, la care, datorită mijloacelor de comunicare în masă, are acces un număr tot mai mare de oameni. Se înregistrează şi se receptează în felul acesta o arie mult mai extinsă a prezenţei Răului. Reacţia firească împotriva Răului este revolta, iar extinderea acestuia oferă justificare orgiilor masochiste ca formă de protest, fără a se vedea însă dimensiunea variată a ipostazelor de manifestare a fenomenului.

Miłosz a ocolit sau a evitat în mod conştient confruntarea cu haosul generator de previziuni sumbre, îndeosebi la nivelul valorizării. În acest sens, scrisul are o funcţie importantă, oarecum protectoare, devenind un fel de „gospodărie a speranţelor şi intenţiilor". Totuşi realitatea geografică americană nu permite un asemenea adăpost sau refugiu. Întinderea munţilor masivi şi a oceanului nemărginit stârneşte nelinişte şi dezechilibru. Este interesantă din acest punct de vedere comparaţia dintre peisajele europene şi cele californiene: „Peisajele Europei sunt o metaforă a întregului ei trecut, a particularităţilor, a ataşamentului afectiv faţă de ceea ce este local, faţă de înălţarea lentă a oraşelor, faţă de naşterea unor ansambluri mai mari. Oraşul-abstracţiune şi teatrul abstract al Naturii, ca locuri prin care treci, sunt o metaforă a Americii. Totul se află în afara lui, iar pasagerul din avion se uită la televizor când, sub el, se perindă lanţuri muntoase, pustietăţi, câmpii cultivate"[1]. Miłosz consideră că locuitorii Americii suferă de „anemie ontologică", boală cauzată de „insuficienţa detaliului din copilărie, de înlocuirea lui cu un prefabricat". Printre simptomele unei asemenea boli se află şi „sentimentul zadarnic de a tinde spre propriul centru, astfel încât niciodată nu te poţi convinge dacă exişti cu adevărat şi dacă eşti identic cu tine însuţi". De aici nu mai este decât un pas până la sentimentul de singurătate sau de înstrăinare faţă de sine şi faţă de ceilalţi. „California – consideră Miłosz – este locul, unde poţi sorbi zilnic băutura alienării

[1] *Widzenia...,* cap. 9.

BDD-A24319 © 2006 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:57:01 UTC)

perfecte". Această atitudine sau reacție față de peisajul natural, față de Natura în sine transpare în numeroase pagini, dar cel mai bine este formulată în poezia consacrată poetului american Robinson Jeffers, un adept împătimit al Naturii organice, primare, ancestrale, stihinice, şi un duşman înverşunat al civilizației şi naturii umane, în care vede sursa principală a dezechilibrelor naturale. Dincolo de această opoziție de viziuni poetice (spre deosebire de Jeffers, Miłosz este adeptul unui univers umanizat, deasupra căruia veghează ochiul divinității), se pătrunde într-o zonă mai degrabă filosofică, vizând disputa dintre susținătorii armoniei universale şi maniheiştii tot mai incisivi în ultima perioadă. Autorul constată o schimbare de atitudine spirituală, determinată de conştientizarea sacrificării ființei individuale „în numele unei uriaşe transformări ce se petrece fără vreun scop anume". Această inutilitate sau indiferență înscrisă în structura cosmosului îi creează omului un sentiment de angoasă, de amenințare şi de apărare totodată. Fără o trimitere expresă la mitul camusian al lui Sisif, reflecțiile aparțin aceluiaşi gen (dificultatea omului de a accepta fără nici un fel de explicații existența în sine, de a se supune, în pofida revoltei). Miłosz numeşte neomaniheism această revoltă sau mai degrabă înverşunare.

Această „rătăcire" a spiritului uman în efortul de a se opune unui univers „care nu cunoştea nici Binele, nici Răul" s-a accentuat o dată cu îndepărtarea de Dumnezeu. În acest context, confesiunea pe care o face autorul capătă o conotație tulburătoare: „regăsesc în mine convingerea, puternic înrădăcinată, a singurătății mele ca om în fața unui spațiu nemărginit, mobil şi gol, fiindcă nu se aude dinspre el nici o voce în limbajul meu, apropiat şi accesibil mie"[1]. Americanii au simțit destrămarea ierarhiei spațiului, extrem de important pentru credinciosul de rând: „Pogorârea şi Înălțarea sunt cei doi poli ai spațiului religios, fără de care credința se preschimbă într-o spiritualitate pură, lipsită de orice suport imaginativ, ceea ce nu este deloc uşor pentru oameni"[2]. O dată cu îndepărtarea de modelul fizicii newtoniene s-a produs, la nivelul imaginației, eliberarea dintr-un spațiu încremenit, fără totuşi ca omul să înceteze a mai simți nevoia implacabilă a senzorialului ca suport palpabil al acestei imaginații. Spațiul concret, receptat pe cale senzorială, se împleteşte

[1] *Widzenia...,* cap. 6.
[2] *Widzenia...,* cap. 8.

BDD-A24319 © 2006 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:57:01 UTC)

cu un spațiu intențional, existent în imaginația noastră (Dumnezeu sau un alt scop anume, bine orientat), necesar, stimulativ, deschizător de perspectivă şi de stabilitate. Aceste ipostaze ale spațiului se regăsesc în arta americană. Poeții tineri, de pildă, recurg la trecut, precum romanticii, văzând în prezent doar sterilitatea, plictiseala şi angoasa unor „oameni goi pe dinăuntru", lipsiți de credință religioasă. Miłosz insistă asupra fenomenului subculturii – fenomen firesc până la un punct şi trecător ca atâtea alte mode -, dar el atestă un simptom neliniştitor, şi anume acela de scindare a Americii în două părți ostile. Divizarea în „spirite nobiliare pure" şi „oameni de rând" există nu doar în America, ci şi în Europa. Apartenența la intelectualitate a dus fie la separarea vizibilă de „mase", fie la legarea speranțelor de variate categorii sociale în vederea transpunerii diferitelor obiective concepute de sferele de sus. Miłosz vorbeşte chiar despre o stare de nefericire a americanului de rând, nevoit să trăiască oarecum artificial şi convențional şi să se exprime într-un limbaj care nu mai este al lui, fiind înlocuit cu unul plat şi fals al mass media. Deşi nu a învățat să se plângă de această stare, amânarea sau marginalizarea năzuințelor sale îi generează sentimente de frustrare şi de agresiune. Aceste sentimente se intensifică pe măsură ce el simte că spațiul senzorial şi-a schimbat direcția şi a început să capete o configurație circulară, iar cel intențional, în loc să se apropie, se îndepărtează.

O altă problemă „americană", care poartă în sine semnul scindării, se referă la relația dintre albi şi negri. „Aproape nimeni nu-i iubeşte cu adevărat pe negri", afirmă categoric Miłosz, străduindu-se să afle de ce se întâmplă astfel pe baza unei analize cu certe virtuți imagologice despre relația dintre identitate şi alteritate. Printre altele, analiza lasă să se întrevadă sentimentul dezamăgirii în privința cunoaşterii omului ca ființă şi imposibilitatea de a fi trasate granițe clare şi durabile între atributele umane.

Trecând la realizările remarcabile din domeniul ştiinței şi al tehnologiei, Miłosz descoperă alte însuşiri ale spiritului american. De pildă, o explicație a acestor realizări rezidă în aroganța „eului", concentrat asupra sa, fără „a scormoni visele bătrânului Faust". O altă explicație ține de esența capitalismului american, care s-a realizat prin amploare, inventivitate şi risipă, spre deosebire de capitalismul european, bazat pe o puternică pasiune şi avariție. America a reuşit să creeze un nou sector al economiei, pe care îl

BDD-A24319 © 2006 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:57:01 UTC)

reprezintă universitățile, institutele de cercetare, laboratoarele în care se investesc miliarde de dolari. Europa occidentală nu a reuşit să facă acest lucru, ştiința fiind percepută acolo drept preocupare a unei elite restrânse: „Generozitatea capitalului privat a inițiat în America dezvoltarea universităților şi a institutelor de cercetare, la care s-au adăugat ulterior bani din impozite. Avariția capitalului privat în Europa a împiedicat aşezarea unor asemenea temelii şi este îndoielnic dacă vistieria statelor va reuşi vreodată să recupereze o întârziere care, în loc să se reducă, creşte mai mult”[1].

Lecția de antropologie culturală pe care o oferă Miłosz arată limpede că adevărul despre America este polisemantic, situându-se adeseori dincolo de poveste şi mit (predominante în western). Măreția americană s-a înălțat pe un trecut mai puțin glorios, pe o luptă continuă şi pe suferințe grave. Din acest punct de vedere, cazul american se înscrie în legitatea universală a zidirii cu prețul sacrificiului.

Viziunea lui Miłosz asupra Americii, oricât de subiectivă ar fi ea, reprezintă o altă izbândă a gânditorului polonez, aflat permanent sub semnul uimirii şi al admirației şi însoțit de gândul nobil de a găsi răspuns la multe întrebări care îl frământă pe omul contemporan.

[1] *Widzenia...,* cap. 33.

BDD-A24319 © 2006 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:57:01 UTC)